

KÜRESEL MALİ KRİZ SONRASINDA TÜRKİYE İLE TÜRK DÜNYASI ARASINDAKİ EKONOMİK VE MALİ İLİŞKİLER NASIL ŞEKİLLENECEK?

Ahmet Burçin YERELİ

1. Giriş

2008 yılının ikinci yarısından başlayarak hızlanan ve yılsonunda etkisini derinleştiren küresel mali kriz ABD ile ticareti yoğun olan ülkelerde biraz daha şiddetli hissedilmiştir. Krizin ABD ekonomisine dayalı olması ve daha çok ABD ekonomisi ile müşterek hareket eden ülkelerde hissedilmesi bir takım komplo senaryolarını da beraberinde getirmiştir. Tüm bu bilgi kirliliğinden sıyrılarak ve krizi yalın olarak ele aldığımızda düşünebileceğimiz ilk şey krizin Türkiye’yi ne kadar etkilediğidir? Gerçekten de birey olarak hepimiz kendi bütçe hesaplarımızı yaparken krizin olası etkilerini dikkate almak zorundayız. En azından aile bütçesi yapan bireyler sadece kendilerine karşı değil, ailenin diğer fertlerine karşı da kendilerini sorumlu hissettikleri ölçüde krizin etkisinin ne olacağını daha fazla merak eder durumdadırlar.

Böyle bir ortamda siyasi gücü elinde bulunduran otoriteler öncelikle krizin psikolojik baskısına karşı önlem almaya çalışırlar. Nitekim Türkiye’de de siyasi iktidar krizin “teğet geçtiği” söylemi ile bu tedbiri en baştan almıştır. Ancak 2009 sonuna doğru Türkiye ile aynı kulvarda bulunan diğer ekonomiler açısından bakıldığında ülkemiz beklendiği kadar kötü bir performans sergilememiştir. Özellikle yılsonuna doğru Türkiye’nin kredi notunun yükseleceğine dair beklentiler giderek artmaktadır. Türkiye’nin küresel mali kriz ortamından beklenenden daha az zarar görerek çıkması gerçekten üzerinde durulması gereken bir husustur. Son yıllarda dış ticarete sergilenen başarılı uygulamalar ile giderek çeşitlenen ithalat ve ihracat kalemleri ile alternatif pazarlara yöneliş Türkiye’nin küresel mali krizden etkilenme şiddetini nispeten hafifletmiştir.

Bu çalışma Türkiye ile Orta Asya Pazarı arasındaki mevcut ekonomik ilişkilerin nasıl daha iyileştirileceği üzerine odaklanmaktadır. Küresel mali kriz süresince ekonomik büyümelerine devam eden Orta Asya ülkeleri Türkiye açısından sadece alternatif bir pazar değildir. Aynı zamanda kültürel bağlarımız olan bu ülkelerle ilişkilerimizin her açıdan geliştirilmesi ve ilişkilerin esasını pozitif toplamı yani tarafların karşılıklı olarak çıkarlarını gözetten bir anlayışın oluşturması gerekmektedir.

2. Orta Asya’nın Ekonomik Gücü

Orta Asya Pazarı Türkiye açısından neden önemlidir sorusuna verilecek en güzel cevap Orta Asya ülkelerinin ekonomik performansıdır. Bu ülkeler

içinde bulunduğumuz yüzyılın başından bu yana sürdürülebilir bir ekonomik büyüme performansı yakalamışlardır. Kişi başına gelir reel olarak arttıkça bu ülkeler ile olan ticaret de reel bir artış gösterecektir.

Orta Asya ülkelerinin 2008 yılına ilişkin ekonomik verileri Türkiye ile karşılaştırmalı olarak aşağıdaki tabloda gösterilmektedir. Tablolar düzenlenirken Orta Asya bölgesinde yer alan Kırgızistan, Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan ile Kafkasya bölgesinde yer alan Azerbaycan'a ait verilere yer verilmiştir. Tacikistan'ın tüm verilerine ulaşılamadığı için zaman zaman tablolarda bu ülke tasnif dışı kalmıştır.

Tablo 1. 2008 Yılı İtibariyle Makroekonomik Göstergeler

	GSMH (Milyar \$)	Kişi Başına GSMH	Reel Büyüme (%)	Tüketici Fiyat Endeksi (%)	Toplam İhracat (Milyar \$)	Toplam İthalat (Milyar \$)	Dış Ticaret Hacmi (Milyar \$)
Azerbaycan	46,3	5.404.-	10,8	20,8	47,7	7,2	54,9
Kazakistan	132,2	8.380.-	3,8	9,5	71,2	37,9	109,1
Kırgızistan	5,1	968.-	7,6	24,5	1,6	4,1	5,7
Özbekistan	20,5	742.-	9,5	7,8	11,6	7,5	19,1
Türkmenistan	8,1	1.500.-	3,0	13,0	11,9	5,9	17,8
TÜRKİYE	730,0	11.900.-	0,8	10,5	132,1	201,9	334,0

Kaynak. TİKA'nın ülke raporlarından yararlanılarak hazırlanmıştır.

Yapılan karşılaştırmalarda Türkiye'nin ekonomik gücü net olarak göze çarpmaktadır. Aynı şekilde Türkiye ve Kazakistan ise kişi başına milli gelir kapasiteleri ile diğer ülkelerin önündedir. Ancak Azerbaycan hızla büyüyen ekonomisi ile bu iki ülkeye yaklaşmaktadır. Kriz döneminde Azerbaycan, Özbekistan ve Kırgızistan reel ekonomik büyüme rakamları ile ön plana çıkmaktadırlar. Bu ülkelerin 2009 yılındaki ekonomik büyümelerinde de aynı performansı tutturalabilecekleri beklentisi mevcuttur. Dış ticaret kapasitesi açısından Türkiye sahip olduğu ekonomik gücüne bağlı olarak oldukça ileridedir.

Tablo 2. 2009 Yılı İtibariyle Sosyal Göstergeler

	Nüfus	Kadın / Erkek Nüfus (%)	Nüfus Artışı (%)	Nüfus Yoğunluğu (Nüfus/Yüzölçümü)
Azerbaycan	8.238.672	51,1 / 48,9	1,1	99
Kazakistan	15.399.437	52,5 / 47,5	1,3	6
Kırgızistan	5.431.747	50,7 / 49,3	0,6	26
Özbekistan	27.606.007	50,3 / 49,7	1,8	61
Tacikistan	7.349.145	50,6 / 49,4	1,9	51
Türkmenistan	4.884.887	50,7 / 49,3	2,5	11
TOPLAM	68.909.895		-	-
TÜRKİYE	76.805.524	49,8 / 50,2	1,1	99

Kaynak. TİKA'nın ülke raporlarından ve <http://www.geohive.com/cntry/> sitesinde yer alan verilerden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Sosyal göstergeler bakımından konu değerlendirildiğinde de karşılaştırmalı olarak farklı bir görünüm karşımıza çıkmaktadır. Nüfus artışı ve nüfus yoğunluğu açısından Türkiye ve Azerbaycan birebir benzeşmektedirler. Kırgızistan hariç diğer tüm ülkelerde nüfus artış hızı Türkiye'nin üstündedir. Kazakistan ve Türkmenistan'da ise nüfus yoğunluğu düşüktür. Bu ülkelerde çöllerin geniş bir alana yayılması ülke genelinde nüfus yoğunluğunu düşürmektedir. Bir diğer dikkat çekici durum ise nüfusun cinsiyet dağılımında görülmektedir. Tüm Avrupa ülkeleri içinde erkek nüfus fazlalığıyla dikkati çeken Türkiye, bu ülkelerle karşılaştırıldığında da benzeri bir durum ortaya çıkmaktadır.

3. Türkiye ile Orta Asya Ülkeleri Arasındaki Ticari İlişkiler

Türkiye'nin sayılan 6 ülke ile olan dış ticaret hacmi giderek artmaktadır. Son on dört yılın ortalaması esas alındığında değişim daha net olarak görülmektedir. Aşağıdaki tabloda toplam ithalat ve toplam ihracatın değişimi verilmiştir.

Tablo 3. Türkiye ile Orta Asya Ülkeleri Arasındaki Dış Ticaret Hacminin Gelişimi

	1996	2002	2008	2009*	1996-2009*
Toplam İthalat	43.626.642	51.553.797	201.963.574	112.849.372	1.234.339.170
Orta Asya Ülkeleri	306.793	508.486	4.426.230	2.164.697	17.569.711
Pay (%)	0,70	0,99	2,19	1,92	1,42
Toplam İhracat	23.224.465	36.059.089	132.027.196	83.213.973	790.158.917
Orta Asya Ülkeleri	751.639	630.260	3.925.899	2.875.127	20.337.955
Pay (%)	3,24	1,75	2,97	3,46	2,57
Toplam Dış Ticaret	66.851.107	87.612.886	333.990.770	196.063.345	2.024.498.087
Orta Asya Ülkeleri	1.058.432	1.138.747	8.352.129	5.039.824	37.907.667
Pay (%)	1,58	1,30	2,50	2,57	1,87

Kaynak. TC. Başbakanlık, Dış Ticaret Müsteşarlığı verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Türkiye'nin toplam ithalatı ve toplam ihracatı yıllar itibariyle artış gösterirken Orta Asya ülkeleri ile olan dış ticaret rakamlarımız bu değişimin üzerinde bir gelişim sergilemiştir. Hiç şüphesiz en ciddi dış ticaret artışı Azerbaycan ile olmuştur. Bu ülke ile olan coğrafi yakınlık ticaret potansiyelinin gelişiminde önemli bir role sahiptir. Ancak, Türkiye'ye coğrafi olarak en uzak mesafede bulunan Kırgızistan ile olan ticari ilişkilerin de hızla geliştiği düşünülürse, aradaki kültürel bağların ticaret etkisi meydana getirdiğine dair bir yaklaşımda bulunmak yanlış olmayacaktır. Çünkü Kırgızistan ile olan mesafe uzaklığından ziyade aradaki ülkelerin birbirleri ile olan kara ve demiryolu alt yapısının yetersizliği de ticaret üzerinde olumsuz etkiler yapmaktadır. Mesafe engeli ve ulaşım alt yapısının yetersizliğine rağmen her geçen gün artan dış ticaret bu bölge ile olan kültürel bağların önemini ortaya koymaktadır.

4. Orta Asya Pazarı Neden Türkiye İçin Önemlidir?

Türkiye açısından Orta Asya pazarının önemini ortaya koyabilmek için aşağıdaki tespitlere dikkat etmek gerekir.

1. Orta Asya Pazarı 69 milyon nüfusla Türkiye ölçeğine çok yakın bir pazardır.
2. Bu pazarda ekonomi sürekli büyümektedir.
3. Pazar küresel mali kriz döneminde de büyümeye devam etmiştir.
4. Önümüzdeki yıllarda hizmetler sektöründe büyüme beklenenden daha hızlı olacaktır.
5. Turizm ve madencilik sektörleri açısından Orta Asya Pazarı daha geniş imkânlar sunacaktır.
6. Türkiye ile olan kültürel yakınlık bu pazarda ticaret yaratıcı bir etki meydana getirmektedir.

Bir pazar için en önemli nokta ölçektir. Pazardaki üretici ve tüketicilerin sayısı aynı zamanda pazarın gücünü de göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında Orta Asya ülkelerinin toplam nüfusu neredeyse Türkiye kadardır. Bu ölçek, Türkiye'deki iç pazarın daha ortalama bir doygunluk seviyesine dahi erişemediği düşünüldüğünde son derece önemli bir hacmi ifade etmektedir. Ayrıca pazarın gücünü ifade eden bir diğer ölçüt ise bireylerin satın alma gücüdür. Orta Asya pazarında ekonomi sürekli büyümektedir ve küresel mali kriz döneminde de bu büyüme reel olarak devam etmiştir. Ekonominin reel olarak büyümesi kişi başına milli gelirin de reel olarak arttığı anlamına gelmektedir. Bu pazar zenginleştikçe buradaki ülkelerle olan dış ticaret daha da artacaktır.

Orta Asya ülkelerinin ekonomilerinde yaşanan gelişmeler gelecekte bu ülkelerde hizmetler sektörünün daha da fazla büyüyeceğinin göstermektedir. Dolayısıyla Türkiye özellikle bankacılık ve turizm sektörlerinde daha ciddi yatırımlarla bölgeye ağırlık verebilecektir. Bugüne kadar özellikle inşaat sektörü ağırlıklı olarak bölgede faaliyette bulunan Türkiye kökenli firmaların yanına yakında finans ve turizm firmalarının katılması kaçınılmaz olacaktır.

Bölgenin bir diğer mukayeseli üstünlüğü ise enerji ve madencilik sektörleridir. Türkiye kendi bölgesinde gerek enerji ve gerekse madencilik konularında önemli gelişmeler kaydetmiştir. Bu birikimlerini gelecekte Orta Asya bölgesine de aktarmak durumundadır. Tacikistan ve Kırgızistan'ın sahip olduğu hidroelektrik potansiyeli Türkiye'nin uzman olduğu alanlardan biridir ve bu ülkeler Türkiye'deki gibi konunun uzmanı firmaların projelerini beklemektedirler.

Özbekistan organik tarım potansiyeli ile sadece bölgenin tarım ürünleri ihtiyacını değil, aynı zamanda Çin'den Avrupa Birliği'ne kadar yayılan geniş bir bölgeyi besleyebilme gücüne sahiptir. Tarımsal alt yapı yatırımları arttıkça

bölgede giderek daha güçlü bir konuma gelmektedir. Türkiye ve Özbekistan ortak tarım politikaları üretebilir ve ortak alt yapı yatırımları gerçekleştirebilirlerse gelecekte geniş bir bölgenin gıda talebini müştereken kontrol edebileceklerdir.

5. Orta Asya Pazarının Geleceği

Orta Asya Pazarı son yirmi yıldan bu yana gelişmekte olan bir pazar görünümündedir. Aslında bu Pazar tarihi ipek ve baharat yollarının üzerindedir. Dolayısıyla bölge binlerce yıllık bir ticaret kültürünün mirasını bünyesinde barındırmaktadır. Ancak 18. yüzyıldan itibaren yaşanan iç savaşlar ve 20. yüzyılda bir ölü toprağı gibi bölgenin üzerine serilen Sovyet rejimi Orta Asya'yı adeta etkinsizleştirmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra toparlanma sürecine giren bölge ülkeleri, geçmişte her açıdan Rusya'ya bağımlı olmalarına rağmen, giderek kendi coğrafyalarında daha çok söz sahibi olmaya başlamışlardır. Orta Asya Pazarı hakkında aşağıdaki tespitleri yapabiliriz:

1. Bölgede nüfus artış hızına bağlı olarak Pazar büyümeye devam edecektir.
2. Yüksek büyüme hızı pazarı her geçen gün güçlendirmektedir.
3. Hizmetler sektöründeki büyüme öngörülenin üzerinde olacaktır.
4. Turizm, madencilik ve enerji sektörleri gelecek vaat eden sektörlerdir.

Orta Asya ülkeleri neredeyse Türkiye'nin yıllık nüfus artışı düzeyinde bir nüfus artış hızına sahiptir. Türkiye ile mukayese edildiğinde okur-yazar oranı oldukça yüksektir. Dolayısıyla piyasa hakkında üretici ve tüketicilerin arasında bilgi akışı daha kolay ve daha hızlı olabilmektedir. Bilgisayar ve internet teknolojilerinin kullanımına bağlı olarak bu süreç daha da hızlanacaktır.

Bölge ülkelerinin ekonomilerinde yaşanan hızlı ve yüksek büyüme pazarın gücünü sürekli artırmaktadır. Kişilerin gelirlerinde yaşanan reel artışlara bağlı olarak tüketim güçleri de artmaktadır. Bölgede eğer yatırım olanakları geliştirilebilirse yabancı sermaye girişi ve yeni sabit sermaye yatırımlarına bağlı olarak ekonomik büyüme daha da ivme kazanacaktır.

Orta Asya'da önümüzdeki on yıllar içinde hizmetler sektöründeki büyüme diğer sektörlerden fazla olacaktır. Özellikle finans sektörü, eğer gerekli kolaylıklar sağlınırsa çok hızlı gelişebilecektir. Ancak bu sektörün stratejik önemi dikkate alınacak olursa, bölgede faaliyet gösterecek olan finans kurumlarının bölgenin kültürüne yakın ülkelere öncelik verilerek seçilmesi daha akılcı bir uygulama olacaktır. Bu nedenle Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Tacikistan arasında bir "Orta Asya Finans Birliği" kurulabilir. Bu birliğin "Orta Asya Finans Fonu" şeklinde bir bürokratik yapılanması oluşturulabilir. Böyle bir fonun teşkilatlanması için uzun bir hazırlık dönemine ihtiyaç olduğu dikkate alınırsa zaman kaybetmeden bu

sürecin başlatılmasında bölge ülkeleri açısından ciddi menfaatler bulunmaktadır.

Ayrıca yukarıda sayılan ülkeler kendi aralarında “Orta Asya İskân ve Kalkınma Stratejisi” şeklinde bir çalışma başlatarak ve en kısa sürede bu stratejiye uygun somut planları ortaya koyabilirler. Bu planların projelendirilebilmesi ve finanse edilebilmesi için “Orta Asya Finans Fonu”nun en kısa sürede faaliyete geçmesi gerekecektir. Fonun gelirleri üye ülkelerin katkıları ile sağlanacaktır. Bu Fon yatırımları finanse edeceği için, üye ülkelerin kontrollü bir emisyon politikasıyla Fon’u desteklemeleri ve yine üye ülkelerin kendi ekonomik güçlerini kullanarak yatırımları gerçekleştirmeleri sonucunda Orta Asya merkezli kalkınma daha da hızlanacaktır.

Orta Asya’nın turizm, madencilik ve enerji sektörlerinde sahip olduğu mukayeseli üstünlük nedeniyle, gelecek yıllarda bölgeye yabancı sermaye girişinde de artışlar olması muhtemeldir. Ancak, bu sürecin iyi yönetilmesi gerekmektedir. Bu sektörlerde yaratılan katma değer bölgede kalabilmesi açısından çok ciddi planlama ve programlama politikalarına ihtiyaç bulunmaktadır.

6. Orta Asya Pazarının Handikapları

Geleceğe yönelik tüm olumlu beklentilere rağmen ülkelerin mevcut yapısından kaynaklanan engeller nedeniyle Orta Asya Pazarı aynı zamanda ciddi riskler taşıyan bir pazardır. Bu riskleri aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

- Orta Asya ülkelerinde rüşvet ve yolsuzluk önemli bir sorundur.
- Orta Asya ülkeleri Bağımsız Devletler Topluluğu ile ortak bir dış ticaret rejimi izlemektedirler.
- Serbest Bölge rejimi daha çok Bağımsız Devletler Topluluğu üyelerini destekler mahiyettedir.
- Kayıt dışı ekonomi ve ikili muhasebe sistemi bölgeyle ticareti zorlaştırmaktadır.

Tüm mücadelelere rağmen rüşvet ve yolsuzluk Orta Asya’nın en belirgin özelliğidir. Gümrük memurluğu, vergi memurluğu, mali polislik, trafik polisliği gibi meslekler en gözde meslekler arasındadır. Bu mesleklere girebilmek için ciddi bedeller ödenmektedir. Bu meslek kollarında çalışan ara kademe yöneticiler ve hatta üst düzey yöneticiler çok sık değişmektedirler. Rüşvet ve yolsuzluk bu süreci kullanabilen firmalar açısından çok ciddi avantajlar sağlasa da, eşit koşullarda rekabeti engellemekte ve ülke ekonomisine olan rağbeti azaltmaktadır.

Dağılan Sovyetler Birliği’nin ardından tekrar toparlanma sürecine giren Rusya Federasyonu, bu sefer Bağımsız Devletler Topluluğu adı altında farklı bir siyasi kimlikle nüfuz gücünü kullanmaya başlamıştır. Son yıllarda bölgede

giderek güçlenen Bağımsız Devletler Topluluğu kurallarına bakılacak olursa, Topluluk Avrupa Birliği'ne alternatif olma idealini daha fazla ön plana çıkarmaya başlamıştır. Bağımsız Devletler Topluluğu üye ülkeler ile birlikte ortak bir dış ticaret politikası izlemektedir. Bu politika Türkiye'yi ticari anlamda giderek daha da bölgenin dışına itmeye başlamıştır. Şu an için rüşvet ve yolsuzluğa dayalı dış ticaret kurallarını kullanarak bölgede ayakta kalmaya çalışan Türk firmaları, yakın gelecekte yeni pazarlara yönelerek bölgeyi terk edebileceklerdir.

Serbest bölgelerde faaliyette bulunan Türk firmaları serbest bölgelerin daha çok Bağımsız Devletler Topluluğu üyesi ülkelerin firmalarını kayıran bir rejime dönüşmesi neticesinde çok zor duruma kalmışlardır. Türkiye'den işlenmek üzere bir Bağımsız Devletler Topluluğu ülkesindeki serbest bölgeye getirilen ürünlerin işlendikten sonra bir başka Bağımsız Devletler Topluluğu üyesi ülkeye satılması halinde vergi destekleri uygulanmamaktadır. Oysa aynı ürün Rusya Federasyonu'ndan satın alınıp serbest bölgede işlendikten sonra satıldığında serbest bölgelere tanınan tüm vergisel teşviklerden yararlanılabilmektedir.

7. Sonuç

Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan birbirlerine derin kültürel bağlarla bağlı olan ve ortak bir kültürün uzantılarını oluşturan ülkelerdir. Son yirmi yıldır bu ülkelerde kültürün ticaret yaratıcı etkisi olumlu yönde seyretmiştir. Bundan sonra da ticarete ivme kandıracak politikalara ağırlık vermek gerekmektedir.

Türkiye ve Orta Asya ekonomileri arasında geleceğe yönelik olarak nasıl bir ekonomik ve ticari işbirliği süreci işletilmelidir sorusuna en akılcı cevabı verebilmek için aşağıdaki hususlara öncelikle dikkat etmek gerekecektir:

- Ülkelerin kendi para birimleri ile ticaret yapmalarının önü açılmalıdır.
- Orta Asya ülkeleri ile Türkiye arasında Bağımsız Devletler Topluluğu benzeri bir ticaret bölgesi oluşturulmalı ya da Türkiye Bağımsız Devletler Topluluğu ticaret bölgesine dışarıdan katılmalıdır.
- Ülkeleri birbirine bağlayan ticaret yolları en kısa sürede inşa edilmeli ve bu yollarda en süratli şekilde taşımacılık hizmetini sağlayacak bir alt yapı tesis edilmelidir. Öncelikle ülkeler arasındaki mevcut kara ve demiryolu bağlantıları çağın gereklerine uygun hale getirilmelidir.
- Orta Asya ülkeleri ile ortak sanayi, ortak tarım, ortak enerji ve ortak turizm politikaları geliştirilmeli ve uygulanmalıdır.
- Sermaye ve emek faktörlerinin serbest dolaşımının önü açılmalıdır.
- Milli paralar ile ticaret yapabilmenin önü açılmalıdır.

- Bazı Orta Asya lkeleri tarafından Türk vatandaşlarına uygulanan seyahat vizesi ile yerleşme ve serbest ticaret veya yatırım yapabilme önündeki engeller karşılıklı olarak kaldırılmalıdır.
- Teknoloji geliştirmeye yönelik olarak her türlü işbirliğı imkânları geliştirilmelidir.
- Türkiye’deki teknoparkların Orta Asya lkeleri ile olan işbirliğı artırılmalıdır.
- lkeler arasında ortak bir teknoloji alt yapısı kurulmalıdır.